

ЕЗИКОВИ НАГЛАСИ КЪМ СЕГАШНОТО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ (АНАЛИЗ НА АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ)¹

Диана Мъркова
Медицински университет – Пловдив

LANGUAGE ATTITUDES TOWARDS THE PRESENT PASSIVE PARTICIPLE (A SURVEY-BASED ANALYSIS)

Diana Markova
Medical University, Plovdiv

diana.markova@mu-plovdiv.bg

The aim of the present study is to conduct a survey regarding the reception of the Present Passive Participles by Bulgarian native speakers, analyse the results and examine the language attitudes towards the use of the deverbatives ending in *-m/-em* – whether they are perceived as adjectives or as participles by contemporary language users. The survey includes 705 respondents, all native speakers of Contemporary Bulgarian. The analysis of the results aims to confirm or reject the hypotheses proposed in advance, such as – the Present Passive Participles are preferred from the perspective of linguistic economy, as they shorten the phrase and eliminate the need for a subordinate clause.

Key words: Bulgarian participle system, Present passive participle, deverbatives, adjectives, language survey

I. Увод

Целта на настоящото научно изследване е да проведе анкетно проучване относно рецепцията на девербативите на *-м/-ем* от носители на съвременния български език, да направи анализ на резултатите и да провери какви са езиковите нагласи по отношение на употребата им – дали се схващат като прилагателни имена, или като причастия от съвременния

¹ Настоящата статия се публикува с финансиране от Националната програма „Млади учени и постдокторанти-2“.

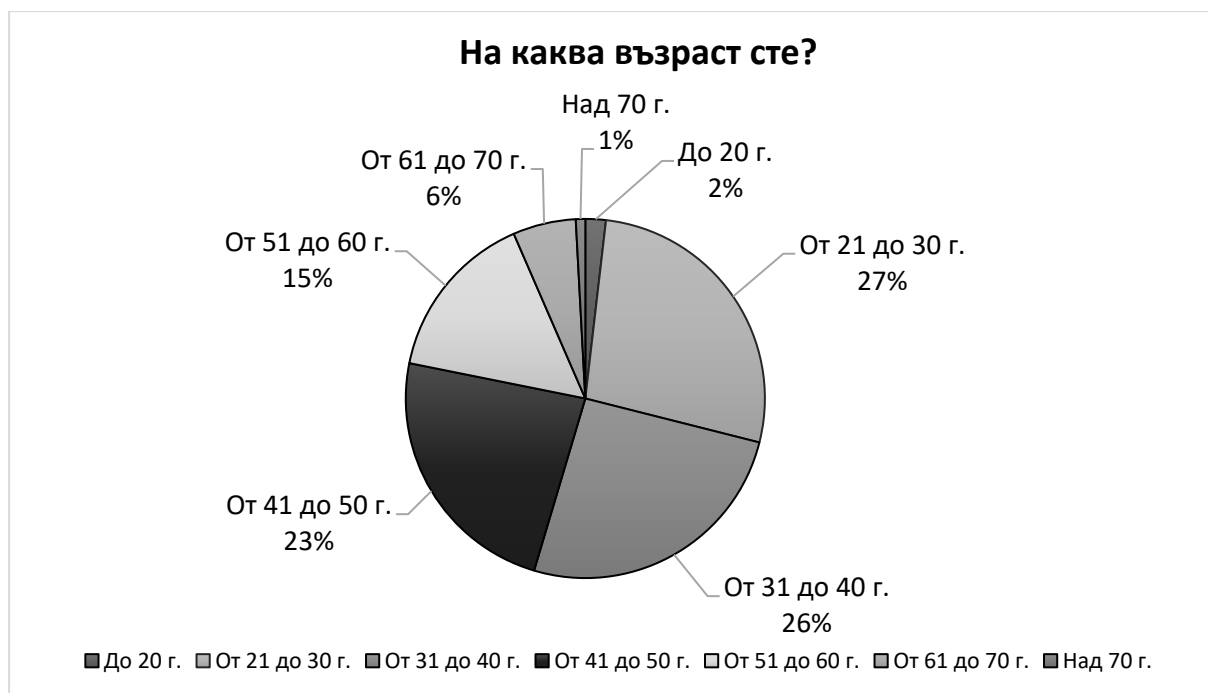
езиков носител. Предварително заложените хипотези са следните: 1) сегашните страдателни причастия са предпочитани от езиковите носители от гледна точка на езиковата икономия, тъй като съкращават фразата и спестяват въвеждането на подчинено изречение; 2) при сравнение с причастията, с които най-често тези девербативи влизат в конкуренция – минало страдателно причастие и сегашно деятелно причастие + възвратна частица *се* (явления, за първи път коментирани респ. от Л. Андрейчин (Андрейчин 1944) и Д. Попов (Попов 1942), езиковите носители отчитат модалната семантика, изразявана само от сегашните страдателни причастия, което е аргумент срещу твърденията на учени, че тези причастия са взаимозаменяеми (Георгиева 1968, Деянова 1992); 3) при сравнение с отглаголните прилагателни имена с форманти *-телен* и *-лив* езиковите носители долавят повече глаголност при сегашните страдателни причастия, от което следва, че не са еднотипни в словообразователно отношение (Гугуланова 1978, Валтер 1981).

II. Профил на анкетираните лица

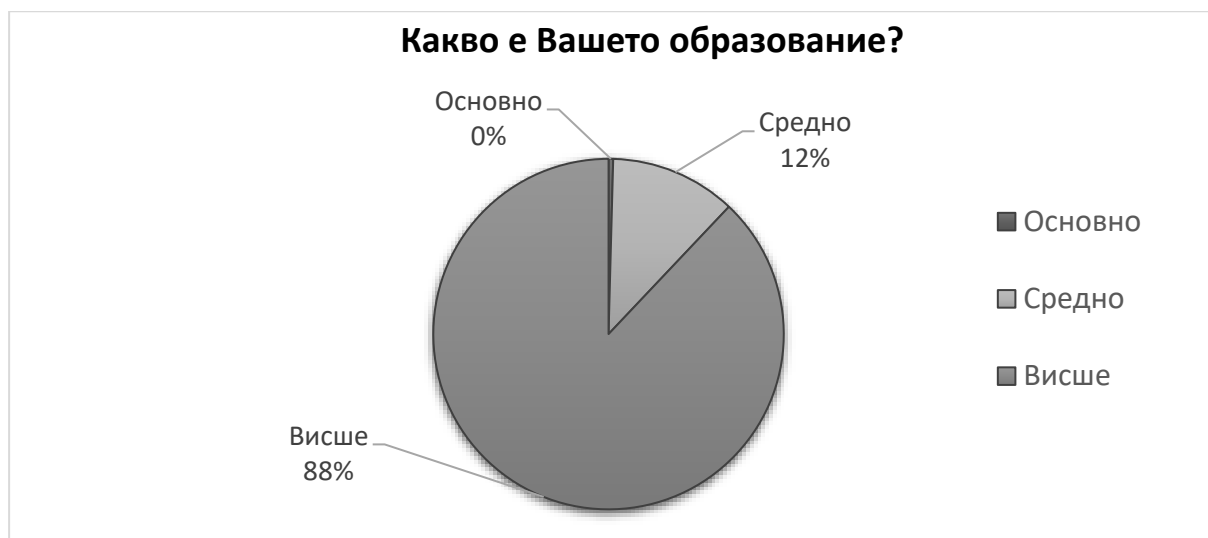
Анкетираните лица, взели участие в анкетното проучване, са общо **705** носители на българския език – представители от различни краища на България, на различна възраст и от двата пола, с различни степени на образование. Профилът на респондентите се оформя от следните демографски въпроси: пол, възраст, образование, населено място, владее на чужди езици. За целите на проучването е добавен и допълнителен въпрос към категория *образование* – дали респондентите са филолози, или нефилолози. От съществено значение е и въпросът за владеенето на чужди езици, тъй като активизирането на сегашното страдателно причастие в съвременния български език се дължи на засилено чуждоезиково влияние – първоначалното му възстановяване е по руски образец, а съвременната му продуктивност се свързва най-вече с влиянието на западноевропейските езици.

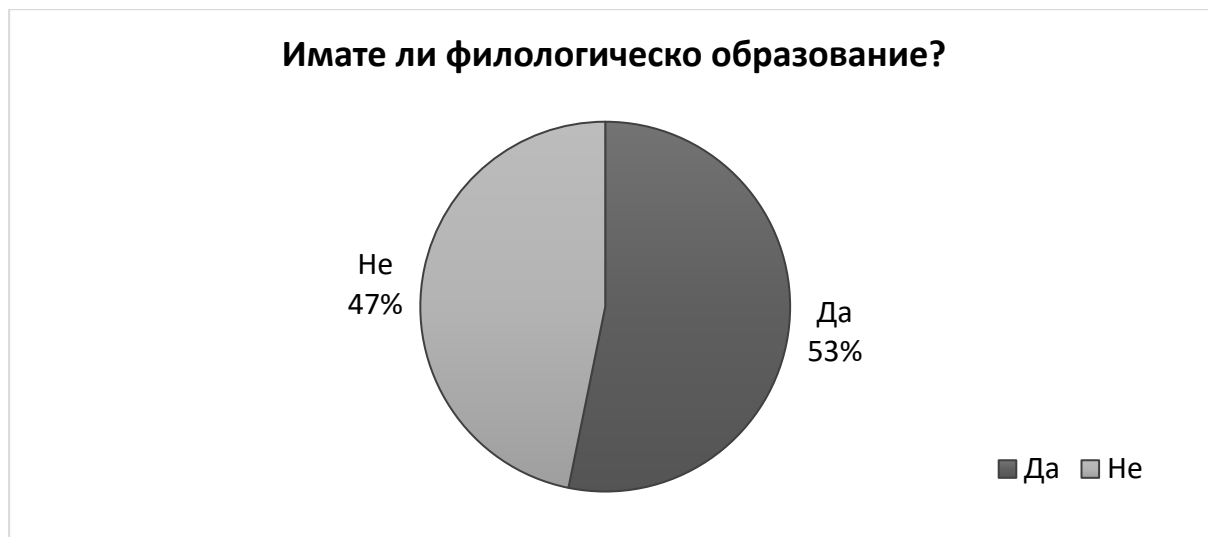
На въпроса *Какъв е Вашият пол?* **594** (84%) от **705** респонденти посочват *жена*, а **111** (16%) – *мъж*.

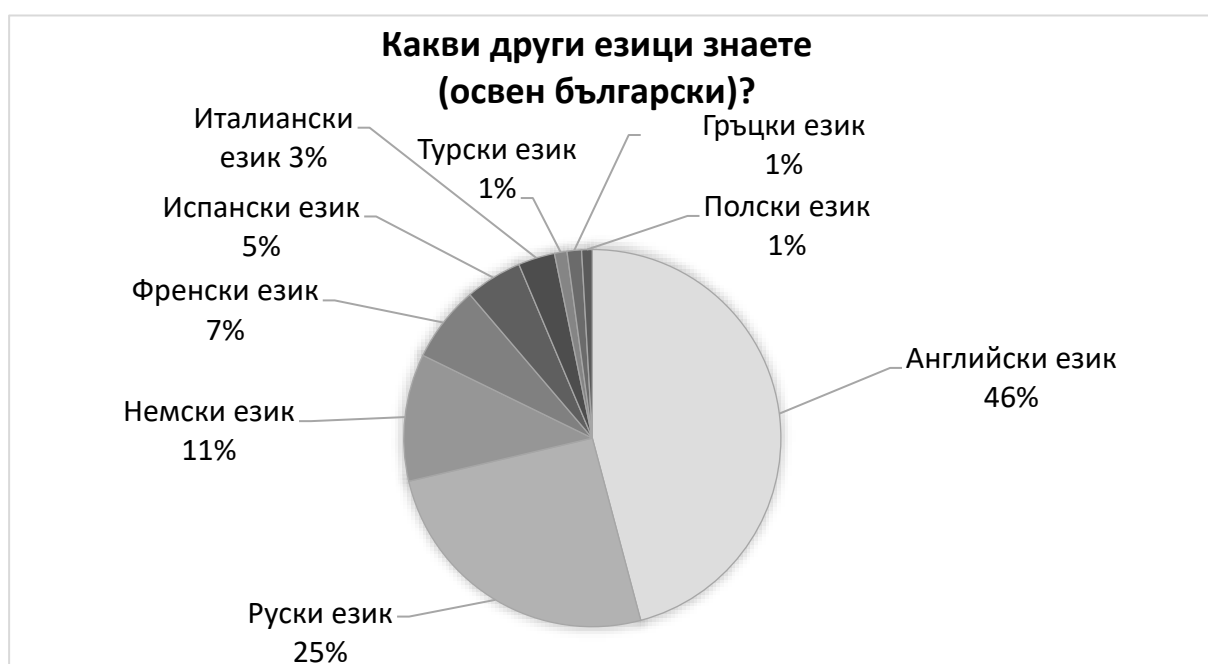
Проучването обхваща лица от всички възрастови групи, разпределени почти равномерно. На първо място е делът *от 21 до 30 г.*, посочен от **191** души (27%), на второ място **181** (26%) са отбелязали *от 31 до 40 г.*, на трето място е възрастовата група *от 41 до 50 г.*, маркирана от **166** респонденти (23%), на четвърто място е делът *от 51 до 60 г.*, отбелязан от **108** души (15%), на пето място – *от 61 до 70 г.* са **40** души (6%), на шесто място се нарежда категорията *до 20 г.*, посочена от **13** (2%), а на седмо място с **6** отговора (1%) е делът *над 70 г.*

Третият от демографските въпроси се отнася до образованието на респондентите – най-голям е дялът на отбелязалите *висше образование* – **620** души (88%), като десетима от тях са допълнили, че притежават докторска степен. На второ място са лицата със *средно образование* – **82** (12%), а на последно е групата с *основно образование*, посочена от трима, които от общо 705 респонденти не са достатъчен брой, за да се достигне 1%.

Следващата подточка е важна с оглед на целите на проучването, а именно – дали респондентите притежават филологическо образование. Резултатите са почти изравнени – филолозите са **375** души (53%), а нефилолозите – **330** (47%).

На въпроса *Какви езици знаете (освен български)?* голяма част от анкетиранияте лица отбелязват повече от един чужд език. На първо място е *английският език* – отбелязан от **555** респонденти (46%), на второ – *руският* с **308** отговора (25%), на трето – *немският*, посочен от **132** души (11%), на четвърто – *френският*, отбелязан от **79** лица (7%), на пето – *испанският* с **59** отговора (5%), на шесто – *италианският* с **38** отговора (3%). Останалите 3% се разпределят между езиците, добавени от респондентите в опцията *Други* (**15** – *гръцки език*, **13** – *турски*, **11** – *полски*, **11** – *чешки*, **7** – *сръбски*, **5** – *румънски*, **5** – *японски*, **5** – *нидерландски*, **2** – *норвежки*, **2** – *датски*, **2** – *шведски*, **2** – *китайски*, **2** – *португалски*, **2** – *латински*, **2** – *арабски*, **1** – *иврит*, **1** – *арменски*, **1** – *литовски*; **18** души посочват, че не владеят друг език).

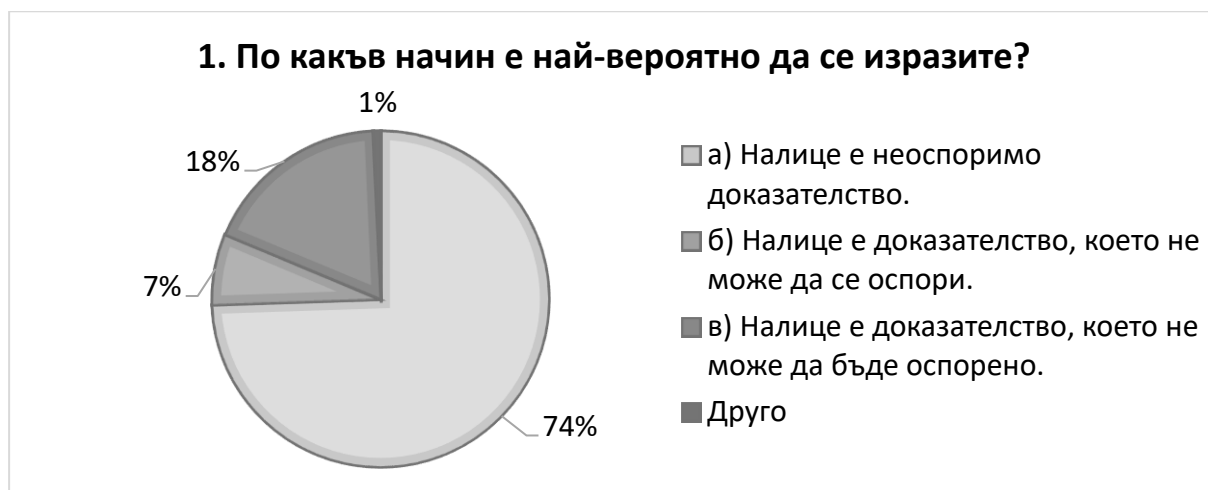

Последният от демографските въпроси е *От коя част на България сте?* Най-голям е процентът анкетираните от централната южна част на страната – **385** души (55%), на второ и трето място са респондентите съответно от югозападната – **97** (14%), и от югоизточната част на България – **94** (13%). На четвърто място е групата на анкетираните от североизточната част – **55** души (8%), а на пето – от северозападната – **51** (7%). Последно място заемат респондентите от централната северна част на България – **23** (3%).

III. Анализ на резултатите от анкетното проучване

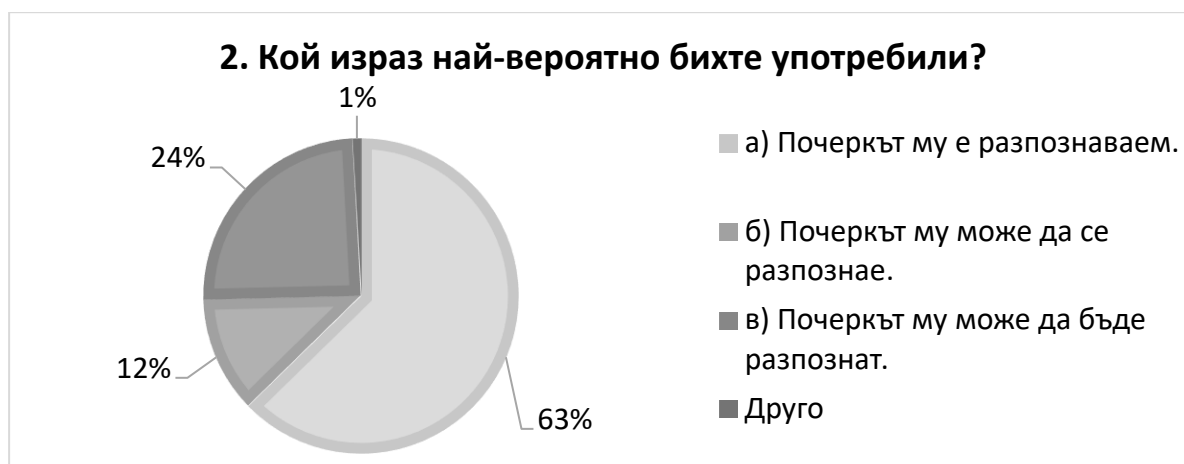
1. На първия въпрос **525** (74%) от анкетираните лица посочват, че биха използвали отговор **а) Налице е неоспоримо доказателство**, в чийто състав фигурира сегашно страдателно причастие; **127** (18%) предпочитат

тъждествен вариант с модален глагол и причастно-страдателна конструкция, въведена с относително местоимение в подчинено изречение – **в) Налице е доказателство, което не може да бъде оспорено**, а **48 (7%)** отговарят с модален глагол и възвратно-пасивна конструкция, отново въведена в подчинено изречение – **б) Налице е доказателство, което не може да се оспори**. Петима души са отбелязали опцията *Друго*: двама биха използвали и трите възможности; един е заменил причастието с прилагателно име – „безспорно“, вместо „неоспоримо“ доказателство; двама са употребили причастието предикативно, вместо атрибутивно. Можем да отчетем значителното преобладаване на първия отговор – близо 3/4 от анкетираните лица са предпочели варианта със сегашно страдателно причастие. Като вероятна причина можем да посочим икономичността на изрази – и трите варианта носят една и съща информация, но примерът със сегашно страдателно причастие кондензира фразата и спестява въвеждането на подчинено изречение.

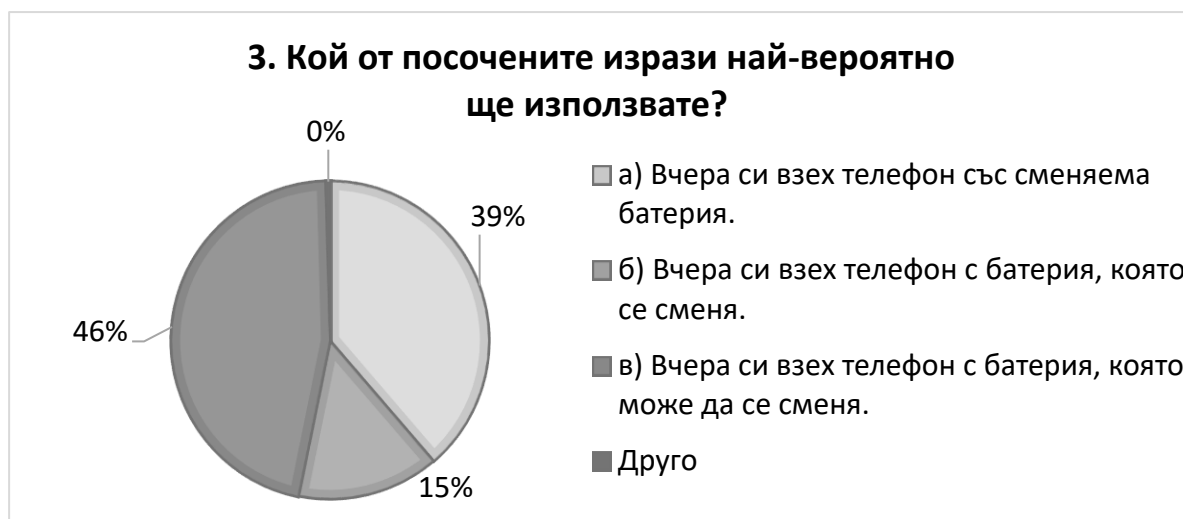

2. На втория въпрос **442 (63%)** респонденти отбелязват, че най-вероятно биха употребили отговор **а) Почеркът му е разпознаваем**, където отново е използвано сегашно страдателно причастие, този път в предикативна употреба; **173 (24%)** посочват варианта с модален глагол и пасивна конструкция с минало страдателно причастие – **в) Почеркът му може да бъде разпознат**, а **84 (12%)** отговарят с модален глагол и възвратно-пасивна конструкция – **б) Почеркът му може да се разпознае**. Шестима маркират опцията *Друго* и дават свой вариант: „Почеркът му се разпознава“ (налице е само пасивно значение); „Разпознаваемостта на почерка му е видна“ (използвано е абстрактно съществително име на -ост); „Почеркът му е специфичен“ (вместо причастие е употребено

прилагателно име); а трима от тях не могат да посочат конкретен отговор, тъй като отбелязват разлика в значението на вариантите, срв.: „Имат различен нюанс на контекста, така че не мога да отговоря еднозначно“. Любопитно е да се отчете, че съотношението на процентите е сходно с това от първия въпрос – надделява вариантът със сегашно страдателно причастие, а отново като възможна причина можем да посочим действащия закон за икономията в езика – чрез замяната на глаголната конструкция с причастие значително се съкращава фразата, дори и в случая да не се отнася за въвеждане на подчинено изречение.

3. На третия въпрос **327** души (46%) отговарят, че най-вероятно ще използват вариант **в)** *Вчера си взех телефон с батерия, която може да се сменя*; **273** (39%) са отбелязали **а)** *Вчера си взех телефон със сменяема батерия*, а **102** (15%) – **б)** *Вчера си взех телефон с батерия, която се сменя*. Съотношението между отговорите **в)** и **а)** е сходно, с лек превес на варианта с модален глагол и възвратно-пасивна конструкция в подчинено изречение (46% срещу 39%), а едва 15% са гласували за вариант **б)**, където е налице само пасивно значение. Опцията *Друго* е маркирана от трима: „И трите възможности“, „Вчера си взех телефон с батерия“ (без пояснение), а внимание заслужава и вариантът, предложен от един респондент: „Вчера си взех телефон със *сменяща се* батерия“, където е налице семантична замяна на сегашното страдателно причастие (*сменяем*) със сегашно деятелно и възвратната частица *се* (*сменящ се*) (за първи път коментирано в граматиката на Д. Попов (Попов 1942).

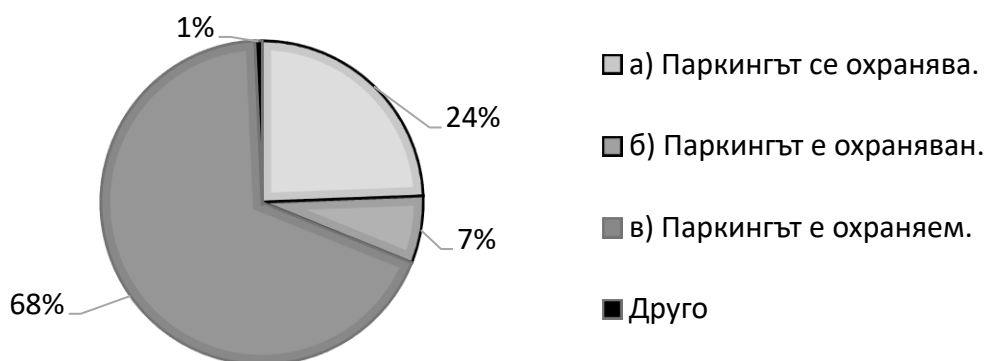
4. На четвъртия въпрос **481** респонденти (69%) отговарят със сегашно страдателно причастие – **в) Паркингът е охраняем**; **172** (24%) предпочитат да се изразят с глагол – **а) Паркингът се охранява**, а едва **47** (7%) посочват отговора с минало страдателно причастие, образувано от итеративна глаголна основа – **б) Паркингът е охраняван**. Любопитно е да се отбележи, че за съвременните кодификатори на българския език употребата на *охраняем* вместо *охраняван* е неправилна и често се определя като лексикална грешка, но в случая резултатите от проведеното проучване са категорично в полза на сегашното страдателно причастие, а за варианта с минало страдателно има най-малък брой гласове². Опцията *Друго* е отбелязана от петима души: двама се колебаят между отговор **а)** и отговор **в)**; един респондент е предложил „Паркинга го охраняват“, а двама предпочитат отговор със съществително име: „Паркингът е под наблюдение от охрана“ и „Паркингът има охрана“.

5. На петия въпрос **475** (68%) от анкетиранията лица предпочитат варианта със сегашно страдателно причастие – **а) Те говорят на неразбираем език**; **200** (28%) отбелязват отговора с активна глаголна конструкция – **в) Те говорят на език, който не мога да разбера**; а едва **14** (2%) посочват варианта с възвратно-пасивна конструкция в подчинено изречение – **б) Те говорят на език, който не може да се разбере**. **16** отговора (2%) са за опцията *Друго*: четирима отбелязват „Зависи от контекста/ситуацията“; един се колебае между отговорите **а)** и **в)**;

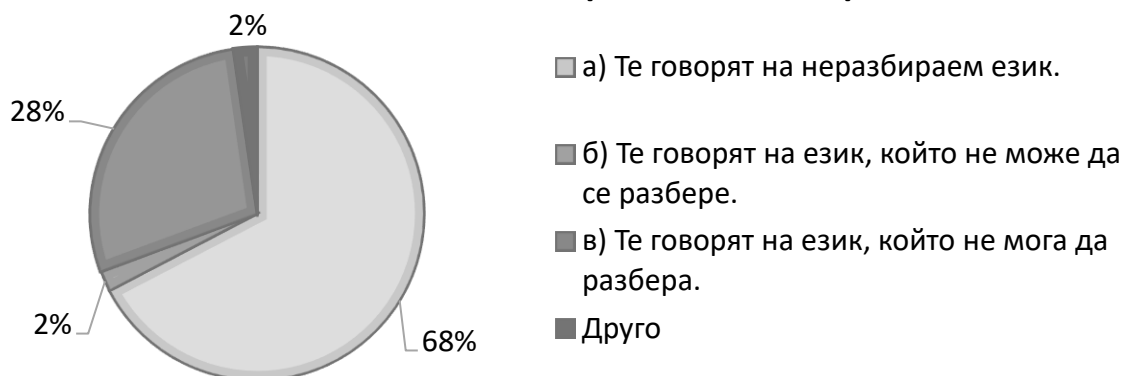
² В предишно изследване по темата сме предложили класификация на сегашните страдателни причастия по семантичен критерий, където коментираната лексема е разпределена в раздела на сегашните страдателни причастия, изразяващи само пасивна семантика (вж. Мъркова 2025).

двама са предложили вариант без модален глагол: „Говорят на език, който не разбирам“; според други двама вариантите не са тъждествени, а четирима са дали свои предложения, срв.: „Те говорят на сленг“. Както личи от процентовото съотношение, при този въпрос също най-предпочитан е вариантът със сегашно страдателно причастие, като отново като причина можем да посочим икономичността на фразата и възможността да се предаде същата информация в синтезиран вид с минимален брой езикови средства. Отчитаме също и значителното преобладаване на отговор **б)**, където глаголят е в актив (28%), над отговор **в)** – едва 2% за възвратния пасив.

4. Как бихте се изразили?

5. По какъв начин е най-вероятно да се изразите?

6. На шестия въпрос анкетираните лица трябва да изберат кой от изброените варианти биха употребили на пропуснатото място в следното изречение: „....., хората са разочаровани след толкова продължително чакане“. Налице е приблизително равенство между две от предпочитаните разновидности – **362** отговора (51%) са за вариант **б)** *Разбираемо е*, а **331** (47%) – за вариант **а)** *Разбира се*. За отговор **в)** *Може*

да се разбере са гласували петима (едва 1%). Опцията *Друго* е посочена от седем анкетирани лица, които са предложили свои варианти: „Разбирам защо хората...“, „Предполагаме, че...“, „Естествено, че...“, „Разочарованието на хората е разбираемо“, „Не е чудно, че...“, а един респондент се колебае между отговор **а)** и **б)**. Интересно е да отбележим, че в оригиналния си вариант предложеното изречение се доближава тъкмо до отговора, който е най-предпочитан, а именно – **б)**. Оригиналният цитат е от „Физика на тъгата“ на Г. Господинов (2014): „Хората са разочаровани, разбираемо е, след толкова чакане“ (Г. Господинов – „Физика на тъгата“, 2014).

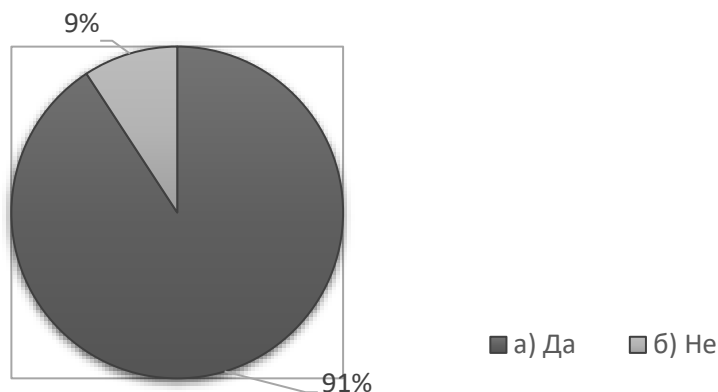

7. На седмия въпрос е представен цитат от А. Апостолова („Според науката няма *необяснимо* – има само *необяснено*“ („Нас, които ни няма“, 2021), където в общ контекст фигурират и двете страдателни причастия, като респондентите трябва да отбележат дали откриват смислова разлика в употребата им. Целта е да се провери доколко е основателно твърдението, че миналото страдателно причастие може да се използва вместо сегашното страдателно (Георгиева: 1968, Деянова: 1992). Отговорите са категорични – **640** души (91%) са на мнение, че подчертаните лексеми не са взаимозаменяеми, докато **65** (9%) не откриват смислова разлика. Тези резултати потвърждават тезата, че миналото страдателно причастие не би могло семантически да замени сегашното страдателно, тъй като то изразява не само значението *пасивност*, но и модалното значение *възможност*. След затворения въпрос има опция за свободен отговор, където езиковите носители могат да обяснят в какво се състои разликата според

тях. Начинът, по който респондентите се изразяват, е от съществено значение, тъй като от избора им на езикови средства проличава дали отчитат глаголността и модалната семантика на сегашното страдателно причастие. Голяма част от езиковите носители предават значението на лексемата *необяснимо* с модален глагол и конструкция с възвратен пасив или с минало страдателно причастие, срв.: „нещо, което не може изобщо да се обясни“, „което не може да бъде обяснено по принцип“ и под. Респондентите отчитат също и характерното за причастието значение *(не)възможност*, срв.: „което е извън сферата и възможностите за обяснение“, „то е изначално невъзможно за обясняване“, „не е възможно да бъде обяснено по принцип“, „*Необяснимо* изключва изобщо възможността за обяснение“ и под. Друга част от анкетираните лица предават значението на лексемата чрез изрази ‘(не) подлежи на’ + отглаголно съществително, образувано от изходния глагол, срв.: „който не подлежи на обяснение“, „което не подлежи на човешкото знание/на научно обяснение“ и под. Наличието на сегашно страдателно и минало страдателно причастие в общ контекст също се посочва от респондентите като доказателство, че подчертаните лексеми не могат да се заменят една с друга.

7. Откривате ли смислова разлика в употребата на подчертаните думи в следното изречение:

„Според науката няма *необяснимо* – има само *необяснено*.“ (А. Апостолова)?

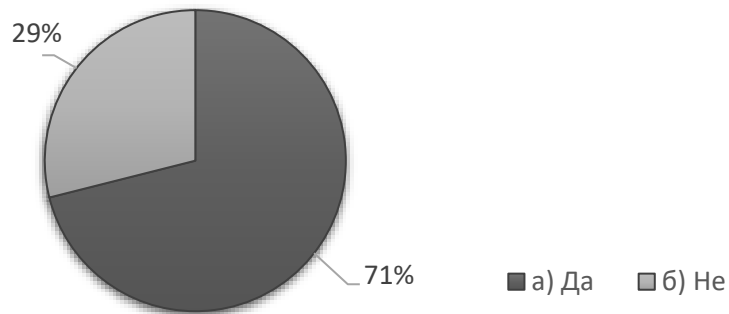

8. На осмия въпрос отново е представена употреба на минало страдателно и сегашно страдателно причастие в общ контекст, срв.: „И все пак някакво обратно желание, съвсем *неоправдано*, *неоправдаемо*, рационално, тайно, положително глупаво, го кара да не остане съвсем незабелязан [...]“ (М. Кундера – „Самоличност“, прев.: Р. Ташева,

2020). Отново въпросът е дали респондентите откриват смислова разлика между подчертаните лексеми, като този път **501** (71%) са отговорили утвърдително, а **204** (29%) са на мнение, че са смислово идентични. Вероятно по-голямата разлика тук се дължи на факта, че втората лексема не е много фреквентна и разпознаваема за езиковите носители, срв.: „Неологизъм ли е това?“; „Усещам разликата, но не мога да я обясня“; „Тънка и трудно обяснима разлика“. Сегашното страдателно причастие най-често е предавано чрез глаголна конструкция с модален глагол + възвратен пасив („не може да се оправдае“), чрез модален глагол + причастно-страдателна конструкция („не може да бъде оправдано“) или чрез замяна с израз ‘(не) подлежи’ + отглаголно съществително, образувано от изходния глагол („което не подлежи на оправдаване“). Отново в полето за свободен отговор респондентите онагледяват с примери разликата: „*Неоправдано* – за което не е дадено оправдание, *Неоправдаемо* – което по принцип не може да се оправдае“; *Неоправдано* – каквото не е било оправдано, *неоправдаемо* – каквото не подлежи на оправдаване; „*Неоправдано* – все още не е оправдано, *неоправдаемо* – по принцип не може да бъде оправдано“. Повечето от респондентите отразяват модалната семантика, изразявана от втората лексема: „*Неоправдаемо* – невъзможно за оправдаване“; „носи смисъл на невъзможност“; „*Неоправдано* е факт, а *неоправдаемо* издава условност, внушава и невъзможност и невероятност да бъде оправдано“; „*Неоправдано* – резултат; *Неоправдаемо* – възможност“. Любопитно е да отбележим, че част от езиковите носители предават значението на лексемата *неоправдаемо* посредством други сегашни страдателни причастия, срв.: *неизвинимо*, *необяснимо*, *недопустимо*, *непростимо*; а *неоправдано* е предадено с прилагателни имена, срв.: *неоснователно*, *нелогично*, *неясно*, *неочаквано*. Част от респондентите дори отчитат повече глаголност при сегашното страдателно, отколкото при миналото страдателно причастие, срв.: „*Неоправдано* звучи повече като статичен признак, прилагателно, а *неоправдаемо* сякаш съдържа идея за дейност – опитвам, но не намирам оправдание“; „*Неоправдано* е със значение безпричинно или пък неуместно, *неоправдаемо* – което не може да се оправдае“ (миналото страдателно причастие е представено чрез синонимни прилагателни имена, докато сегашното е предадено чрез модален глагол + възвратно-пасивна конструкция).

8. Откривате ли смислова разлика в употребата на подчертаните думи в следното изречение:

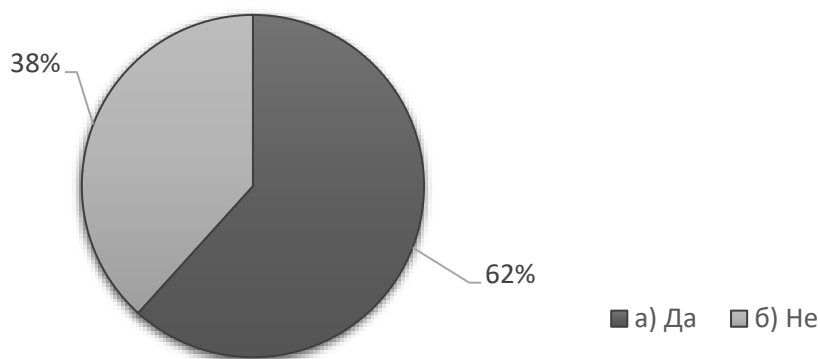
„И все пак някакво обратно желание, съвсем **неоправдано, неоправдаемо**, рационално, тайно, положително глупаво, го кара да не остане съвсем незабелязан (...)“.

9. На деветия въпрос анкетираните лица е необходимо да отбележат дали са смислово идентични подчертаните лексеми: *Това са напълно достоверни образци на мебелите от епохата, неразличими по нищо от оригиналите* и *Това са напълно достоверни образци на мебелите от епохата, неразличаващи се по нищо от оригиналите*. Целта е да се провери тезата на Д. Попов (1942), според когото е възможна семантична замяна между сегашното страдателно причастие и сегашното деятелно + възвратна частица *се*. **435** души (62%) са на мнение, че употребата им е идентична, докато **270** (38%) откриват смислова разлика. На мнение сме, че двете причастия са взаимозаменяеми само тогава, когато девербативите на *-м/-ем* изразяват първичното си значение *пасивност* без отсенки на вторичното си значение *възможност*. Когато обаче комбинацията от сегашно деятелно причастие + възвратна частица *се* замества сегашни страдателни причастия, притежаващи както пасивно, така и модално значение, се получава известно разминаване в семантично отношение, тъй като сегашните деятелни причастия не изразяват потенциален, хипотетичен действителен признак, а такъв, който принципно се извършва. Езиковите носители, посочили *Не*, също онагледяват тази разлика в отговорите си и отчитат значението *възможност*, изразявано от първата лексема – сегашното деятелно причастие + *се* е предадено предимно чрез възвратен пасив (*неразличаващи се* = не се различават), а сегашното страдателно причастие – с модален глагол и възвратно-пасивна или причастно-страдателна конс-

трукция (*неразличими* = не могат да се различат/не могат да бъдат различени), срв.: „Има нюанси в употребата на двете думи“; „*Неразличими* – такива, които потенциално не могат да се различат. *Неразличаващи се* – между които действително няма разлика“; „*Неразличими* означава, че не могат да се различат, а *неразличаващи се* – че не се различават“; „*Неразличими* – които не могат да бъдат различени. *Неразличаващи се* – почти еднакви, приличащи си“.

9. Според Вас идентична ли е употребата на подчертаните думи: а) Това са напълно достоверни образци на мебелите от епохата, *неразличими* по нищо от оригиналите, и б) Това са напълно достоверни образци на мебелите от епохата, *неразличаващи се* по нищо от (..

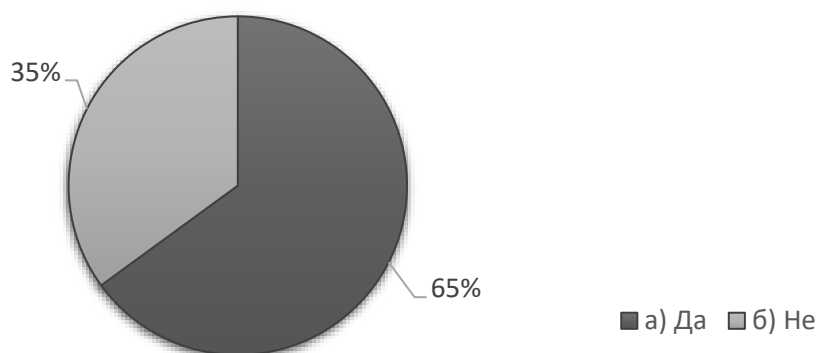

10. На десетия въпрос са представени две разновидности на цитат от Д. Голман (2010): „Това откритие [...] обещава, че мозъчните изменения при ПТСР са *обратими*“ и „Това откритие [...] обещава, че мозъчните изменения при ПТСР *не са необратими*“, като въпросът към респондентите е дали според тях употребата на подчертаните словоформи е идентична. **458** души (65%) са посочили отговор *Да*, а **247** (35%) – *Не*. Езиковите носители, отговорили утвърдително, се позовават на семантичния аспект: „Във втория пример е налице отрицание на отрицанието, т.е. положително твърдение, идентично на формата в първото изречение“; „В семантично отношение *не са необратими* се равнява на *обратими са*“; „Да, двойното отрицание дава положителна семантика“. От гледна точка на семантиката двете изречения са смислово идентични, но част от анкетираните лица отчитат разлика в прагматичен аспект: „Двойното отрицание във втория израз всъщност е потвърждение, но създава усещане за несигурност, съмнение“; „В пър-

вия случай звучи като по-категорично изразена потенциалната възможност за промяна, а във втория – като евентуална възможност“; „Според мен първата словоформа изразява по-голяма сигурност“; „Единствена възможна разлика би била категоричността на твърдението“. Интересно е да отбележим, че оригиналният цитат съдържа тъкмо сегашно страдателно причастие с отрицание, срв. „Това откритие – и други подобни на него – обещават, че мозъчните изменения при ПТСР не са необратими [...]“ (Д. Голман – „Емоционалната интелигентност“, прев.: П. Ангелов, 2010).

10. Според Вас идентична ли е употребата на подчертаните словоформи в цитата?

- а) „Това откритие обещава, че мозъчните изменения при ПТСР са **обратими**“ и б) „Това откритие обещава, че мозъчните изменения при ПТСР **не са необратими**“.

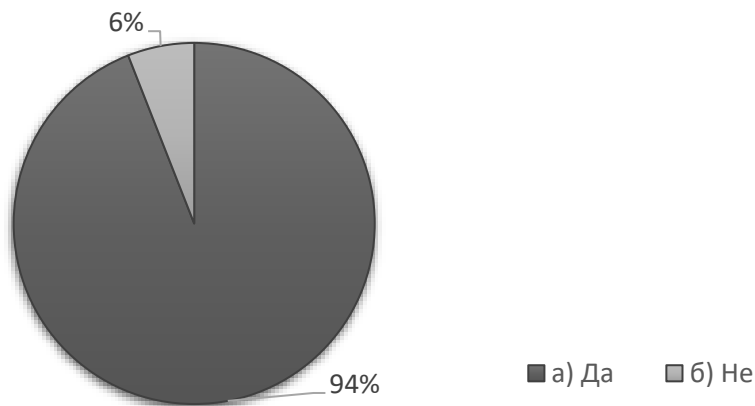

Следващите четири въпроса съпоставят девербативите на **-м/-ем** с отглаголните прилагателни имена с форманти **-телен** и **-лив**, като целта е да се провери тезата на учени като Ив. Гугуланова (1978) и Х. Валтер (1981), причисляващи ги към един и същ словообразователен тип. На мнение сме, че това не са еднотипни словообразователни модели, тъй като голяма част от сегашните страдателни причастия се отличават със съхранена глаголност и могат да възстановят изходната си глаголна основа; от друга страна, отглаголните прилагателни нямат партиципиален произход, невинаги могат да реконструират изходния глагол, а когато е възможно, в семантиката им е налице активен действителен признак за разлика от девербативите на **-м/-ем**, при които ясно личат пасивното и модалното значение. При анализа на резултатите от въпросите 11, 12, 13 и 14 под внимание са взети не толкова проценто-

вите съотношения (подразбира се, че съпоставяните лексеми са с различно речниково значение), колкото водещи са най-вече езиковите средства, които анкетираните лица избират, за да онагледят разликата.

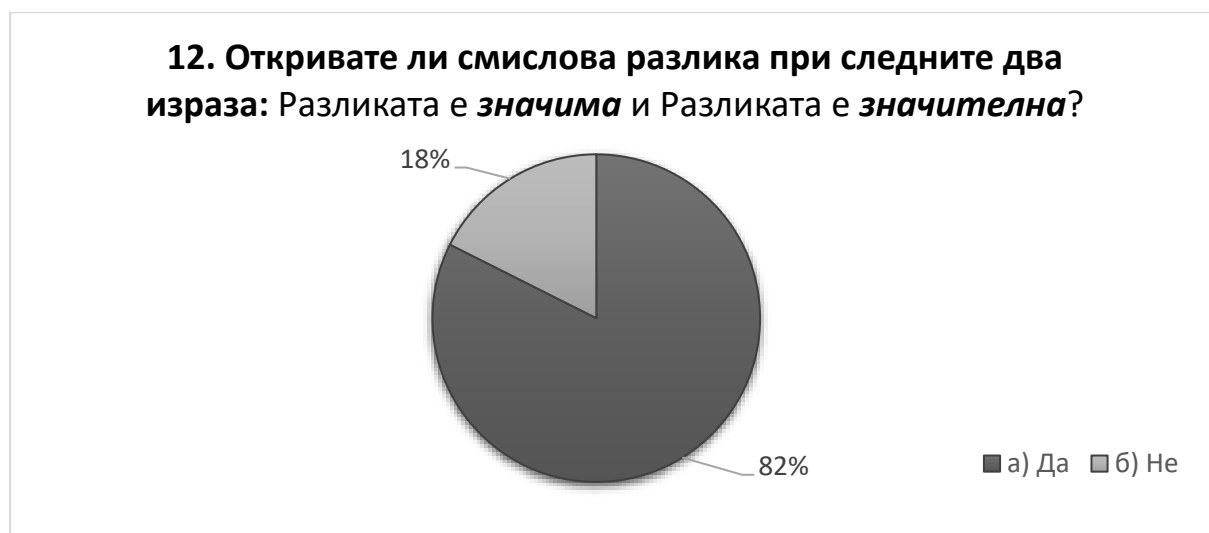
11. Единадесетият въпрос прави сравнение между сегашното страдателно причастие *забележим* и отглаголното прилагателно име *забележителен*, образувани от един и същ изходен глагол *забележа*, като целта е да се провери коя от двете лексеми се отличава с по-изявена глаголна характеристика според анкетираните лица. Въпросът е дали откриват смислова разлика при следните два изрази: *Това е забележима промяна* и *Това е забележителна промяна*, на който 663 души (94%) отговарят утвърдително, а 42 (6%) – отрицателно, като от съществено значение е по какъв начин са се обосновавали в свободния отговор след въпроса. Преобладаващите отговори относно първото изречение съдържат глаголна конструкция в състава си – респондентите обясняват семантиката на *забележим* чрез модален глагол и възвратен пасив или причастно-страдателна конструкция с участието на изходния глагол, срв.: „която може да се забележи“, „промяна, която може да бъде забелязана от наблюдаващия“, „може да се забележи/може да бъде забелязана (от някого)“. Срещат се също и примери, при които анкетираните лица използват друг глагол, близък по значение до изходния, напр. „която се вижда с просто око“, „може да бъде възприета сетивно (зрително)“, „може да бъде видяна, разпозната“, „която може да се види, разграничи, усети“. Интересно е да се отбележат и случаи, при които респондентите избират синонимна употреба на сегашно страдателно причастие: „Забележим = видим, осезаем“, „Забележима е видимата промяна“, както и един пример със сегашно деятелно причастие + възвратна частица *се*: *забележима* = „забелязваща *се* промяна“. От друга страна, отглаголното прилагателно име *забележителен* често бива заменяно от други прилагателни имена, срв.: *впечатляващ, необикновен, важен, изключителен, удивителен, решаващ, ключов, ярък, голям, съществен, внушителен* и под. Аргумент в полза на твърдението, че разглежданите лексеми не спадат към един и същ словообразователен тип, е фактът, че отглаголното прилагателно име притежава синоними от същия лексмен клас, докато причастieto – не, затова значението му бива предавано със синонимни глаголни конструкции или посредством други причастия, срв.: „Смятам, че *забележим* може да се замести със словосъчетанието „който може да бъде забелязан“, докато *забележителен* е синоним на „важен, съществен“; „Забележима – такава, каквато може да се забележи. *Забележителна* – изключителна, важна, решаваща, ключова, превратна“ (прилагателни имена).

11. Откривате ли смислова разлика при следните два израза: Това е *забележима* промяна и Това е *забележителна* промяна?

12. Дванадесетият въпрос отново съпоставя девербатив със суфикс *-м* и отглаголно прилагателно име с формант *-телен*, образувани от един и същ изходен глагол (*знача*) – *значим* и *значителен*. Въпросът е дали респондентите откриват смислова разлика между изразите *Разликата е значима* и *Разликата е значителна*, като този път процентовото съотношение е по-голямо: **581** души (82%) отговарят утвърдително, докато **124** (18%) – отрицателно. По-големият брой отрицателни отговори вероятно се дължи на факта, че старото сегашно страдателно причастие име *значим* постепенно е загубило глаголните си характеристики и в съвремието се причислява към класа на прилагателните. В свободния отговор респондентите често го заменят с изрази като „е от значение“, „има значение/стойност“ или с други прилагателни имена (като *важен*, *съществен*, *стойностен*), но рядко възстановяват изходния глагол, срв.: „*Значима* – разликата е от значение. *Значителна* – голяма разлика“; „*Значителна* = съществена, голяма; *Значима* = значи много за някого или нещо“; „*Значима* – значаеща за някого“ (замяна със сегашно деятелно причастие); „*Значима* – такава, която оказва значение, *видима*“ (обяснение с друго сегашно страдателно причастие). Голяма част от респондентите съпоставят двете лексеми по признака *количество – качество*, което е показателно, че щом *значим* назовава постоянен признак, то конкретно тази лексема се е десемантизирала и изравнила по значение с прилагателното име, срв.: „*Значима* – от голямо значение като качество, *значителна* – от голямо значение като количество“; „*Значима* – с огромно значение, важна, касаеща качествен показател; *Значителна* – голяма, касаеща количествен показател“; „*Значима* – качествена стойност, *значителна* – количествена стойност“. За

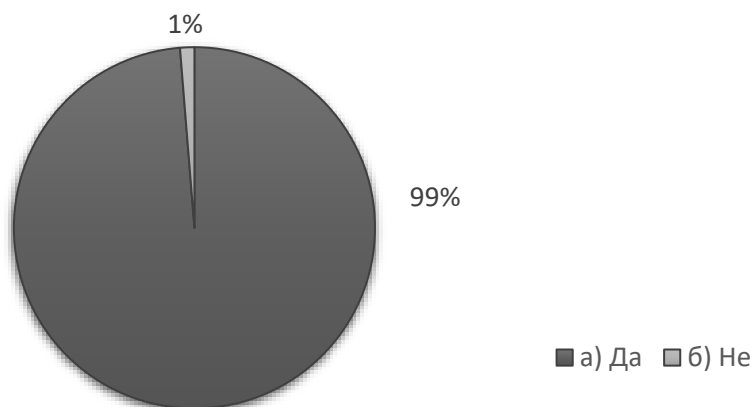
разлика от предишния въпрос в този целенасочено е избрано за сравнение старо сегашно страдателно причастие, загубило глаголността си и вече причисляващо се към класа на прилагателните (*значим*), за да изпъкне разликата с причастието от предишния въпрос (*забележим*), където ясно личат вербалните му характеристики.

13. Тринадесетият въпрос съпоставя сегашното страдателно причастие *нетърпим* с негов пароним – отглаголното прилагателно име, образувано от същия изходен глагол – *търпя*, и суфикса *-лив* – *нетърпелив*. На въпроса дали респондентите откриват смислова разлика между изреченията *Той е нетърпим човек* и *Той е нетърпелив човек* отговорите са категорични – **696** души (99%) отбелязват *да*, а **9** (1%) – *не*. Въпреки че са образувани от една и съща глаголна основа, в значението на отглаголното прилагателно име е налице *активен* действителен признак, докато при девербативите на *-м/-ем* ясно се откроява наличието на *пасивна* и *модална* семантика, срв.: *нетърпелив човек* – ‘човек, който не може да търпи’ и *нетърпим човек* – ‘човек, който не може да се търпи’ (от някого)’. В отговорите си анкетираните лица отразяват вербалната характеристика на причастието *нетърпим*, предавайки значението му посредством модален глагол и пасивна конструкция (възвратна и/или причастна) или чрез синонимно сегашно страдателно причастие (*непоносим*), докато отглаголното прилагателно *нетърпелив* заместват предимно с тъждествен израз с отглаголно съществително име, образувано от изходната глаголна основа, срв. „който няма *търпение*“, „на когото му липсва *търпение*“, или с други синонимни прилагателни имена като: *припрян*, *сприхав*, *буен*, *избухлив*, *нервен* и под. При съпоставката между двете лексеми респондентите ясно открояват разликите

между тях, срв.: „*Нетърпим* – който не може да бъде приет и понесен от останалите“; *Нетърпелив* – който има малко търпение“; „*Нетърпим* значи човек, който не може да бъде търпян от другите; *нетърпелив* – човек, на когото липсва търпение“; *Нетърпим* – човек, който трудно се търпи и понася; *Нетърпелив* – лишен от търпение“; „*Нетърпим* – човек, който е трудно да бъде понесен от околните; *нетърпелив* – който има нисък праг на търпимост“ (абстрактно същ. име, образувано от *търпим*); „*Нетърпим* – не се търпи, не се понася, не се издържа“ (синонимни глаголи); *нетърпелив* – припрян“ (синонимно прил. име); „*нетърпим* човек – непоносим“; „Едното е трудно понасящ се (замяна със сегашно деятелно причастие + *се*), а другото е липса на търпение“; „*нетърпим* = драгнещ (замяна със сегашно деятелно причастие), *нетърпелив* = антоним на спокоен“ (посочен е антоним – качествено прил. име).

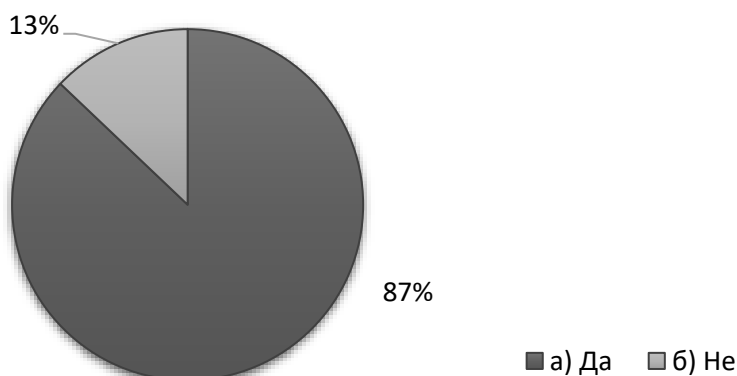
13. Откривате ли смислова разлика при следните два изрази: Той е *нетърпим* човек и Той е *нетърпелив* човек?

14. Четиринадесетият въпрос прави сравнение между сегашното страдателно причастие *променим* и отглаголното съществително име *променлив*, отново образувани от един и същ изходен глагол – *променя*. **614** души (87%) посочват, че откриват смислова разлика между двете лексеми, а **91** (13%) са на мнение, че са равнозначни. И този път семантиката на сегашното страдателно причастие най-често е предадена от анкетираните чрез модален глагол + възвратно-пасивна или причастно-страдателна конструкция или чрез израз ‘подлежи на’ + съществително, образувано от изходния глагол, срв.: „*Променимо* – времето *може да бъде променено, подлежи на промяна*“. Лексемата *променлив* често се заменя с други синонимни прилагателни имена (*непос-*

тоянен, нестабилен), както и с други отглаголни прилагателни, завършващи на суфикси *-лив* и *-чив* (*колеблив* и *изменчив*), или с изрази като „склонен към промени“. Преобладаващата част от езиковите носители отчитат значението *възможност* само при сегашното страдателно причастие. И двете лексеми са образувани от основа на един и същ изходен глагол, но докато при отглаголните прилагателни на *-лив* е налице активен елемент в значението, то за девербативите на *-м/-ем* е характерна пасивна и модална семантика, срв.: *променливо време* – ‘непостоянно време’, ‘време, което се променя’ и *променимо време* – ‘време, което може да се промени/може да бъде променено (от някого)’. Някои отговори на респонденти отразяват и различните тълкувания на думата „време“, които двете лексеми предполагат, срв.: „*Променливо* време е атмосферното, от само себе си се променя, а *променимо* – астрономическо, смяна на часа под чуждо влияние“; „Двете думи придават различен смисъл на думата „време“ – времето като прогноза и времето като философия“.

14. Откривате ли смислова разлика при следните два изрази: Времето е *променимо* и Времето е *променливо*?

IV. Заключение и изводи от анкетното проучване

Обобщавайки резултатите от анкетното проучване, можем да направим следните изводи:

1. Потвърждава се хипотезата, че преобладаващата част от езиковите носители предпочитат употребата на сегашно страдателно причастие вместо тъждествени варианти, носещи една и съща информация, но за чието изразяване са необходими повече езикови средства. От гледна точка на езиковата икономия девербативите на *-м/-ем* са полезни, тъй

като значително съкращават фразата и спестяват въвеждането на подчинено изречение. В повечето случаи като най-предпочитан вариант е избран този със сегашното страдателно причастие, на второ място респондентите посочват пасивната конструкция с минало страдателно причастие, а на трето – възвратно-пасивната конструкция (вж. № 1 и № 2).

2. По отношение на семантичната замяна с други причастия езиковите носители са категорични, че миналото и сегашното страдателно причастие не са взаимозаменяеми, тъй като второто изразява не само значението *пасивност*, но и модалното значение *възможност*. От изразните средства, с които респондентите се аргументират, проличава, че отчитат залоговостта и модалната семантика на девербативите на *-м/-ем*, като най-често ги заменят с модален глагол + пасивна конструкция (с възвратен пасив или с минало страдателно причастие) (вж. № 7 и № 8).

3. По отношение на семантичната замяна на сегашното страдателно причастие със сегашното деятелно + възвратната частица *се* езиковите носители не са толкова категорични. Повече от половината респонденти са на мнение, че употребата им е смислово идентична, но останалите долавят известно разминаване в значенията, макар и не толкова очевидно, а именно – че първата комбинация изразява само *пасивност*, докато втората – *пасивност* и *възможност*. Анкетираните лица, отговорили отрицателно, също онагледяват тази разлика и отчитат значението *възможност* – сегашното страдателно причастие е предадено предимно чрез модален глагол и възвратно-пасивна или причастно-страдателна конструкция, докато комбинацията от сегашно деятелно причастие + *се* – само чрез възвратен пасив (вж. № 9).

4. При сравнение между девербативите на *-м/-ем* и отглаголните прилагателни имена с форманти *-телен* и *-лив*, образувани от същия изходен глагол, езиковите носители категорично откриват разликите между тях и долавят вербалните характеристики *пасивност* и *модалност* само при сегашните страдателни причастия, от което следва, че не са еднотипни словообразователни модели. В полето за свободен отговор респондентите най-често заменят отглаголните прилагателни с други синонимни прилагателни имена, докато причастието често бива предавано посредством глаголни конструкции, съдържащи модален и пасивен елемент, чрез други причастия или израз ‘подлежи на’ + съществително, образувано от изходния глагол. Аргумент, който изтъкнахме в полза на твърдението, че девербативите на *-м/-ем* и разглежданите отглаголни прилагателни не спадат към един и същ словообразователен тип, е фактът, че прилагателните имена притежават синоними от същия лексемен

клас, докато причастията – не, затова значенията им най-често се предават чрез синонимни глаголни конструкции или други причастия, което е категоричен белег за съхранена глаголност (вж. № 11, 12, 13, 14).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*.] София: Книгоиздателство „Хемус А.Д.“, 1944.
- Валтер 1981:** Валтер, Х. Към проблема за мястото на т.нар. сегашно страдателно причастие в системата на съвременния български книжовен език. [Valter, H. *Kam problema za myastoto na t.nar. segashno stradatelno prichastie v sistemata na savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] // *Език и литература*, 1981, кн. 5, 103 – 108.
- Георгиева 1968:** Георгиева, Е. За някои граматико-семантични промени на миналите страдателни причастия в съвременния български книжовен език. [Georgieva, E. *Za nyakoi gramatiko-semantichni promeni na minalite stradatelni prichastiya v savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] // *Известия на Института за български език*, кн. XVI, София: Издателство на БАН, 1968, 617 – 626.
- Гугуланова 1978:** Гугуланова, И. Синтактично-семантични признаци на отглаголните прилагателни в българския език. [Gugulanova, I. *Sintaktichno-semantichni priznatsi na otglagolnite prilagatelni v balgarskiya ezik*.] // *Славистични изследвания*, № 4, София: Издателство „Наука и изкуство“, 1978, 95 – 103.
- Деянова 1992:** Деянова, М. Към установяване на единно страдателно причастие в съвременния български книжовен език. [Kam ustanovyavane na edinno stradatelno prichastie v savremenniya balgarski knizhoven ezik.] // *Български език*, кн. 3, XLII, София: Институт за български език при БАН, 1992, 166 – 172.
- Попов 1942:** Попов, Д. *Българска граматика*. [Popov, D. *Balgarska gramatika*.] София: Книгоиздателство „Христо Г. Данов“, 1942.